

*Зубрицька Людмила Йосипівна, кандидат політичних наук,
викладач кафедри політології,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Громадянська освіта як механізм протидії впливу популізму

Сьогодні громадянська освіта може стати тим інструментом, який буде ефективною зброєю проти популізму в українському політичному просторі. Якщо говорити про популізм, то тут варто зазначити, що наукові визначення популізму (Cas Mudde)¹¹ збігаються у його описі як ідеології, яка розглядає суспільство, що розділене на дві гомогенні антагоністичні групи - «простий народ» проти «корумпованої еліти» (влади). Чітке маркування «ми-вони» характерне саме для міфологічного сприйняття світу, саме тому популістичні гасла, зачіпаючи та актуалізуючи архетипові конструкти «ми – вони», «свій – чужий», «друг - ворог», знаходять такий відгук у масовій свідомості. Але політична картина світу не настільки проста і спростувати таке бінарне міфологічне сприйняття - одне з завдань широкої політичної просвіти, яка є складовою громадянської освіти.

Якою є мета впровадження громадянської освіти? За словами одного з перших дослідників цього феномену в Україні, професора НаУКМА С.Г. Рябова (1954-2008) : «Мета і сутність демократичної громадянської освіти полягає у формуванні громадянської компетентності - наданні людям знань, необхідних для існування й ефективного функціонування в сучасному суспільстві, життя в умовах державного влаштування, коли доводиться мати справу з владою, з її органами й іншими політичними інституціями, перебувати у взаємодії і відповідальній співпраці з ними».¹² Мається на увазі не лише наявність цих знань і вмінь лише заради самого знання, а набуття цих компетенцій з метою їх подальшого застосування у своєму в житті. А знадобитись воно може в багатьох аспектах, і задля знання і розуміння, як працює уряд та державні установи, і задля того, щоб контролювати владу у тому, щоб вона не перевищувала свої повноваження, і задля того, щоб активно брати участь в громадянських справах, вміти відстоювати свої інтереси та ефективно їх транслювати.

Як вважає професор Рябов, громадянська освіта повинна формувати індивіда якого характеризуватиме¹³:

1. Відчуття власної гідності, шанування своїх прав і вміння їх захищати.
2. Вміння критично мислити, вимогливо ставитись до влади.
3. Відданість демократичним цінностям.
4. Політична компетентність і освіченість.
5. Знання, визнання і дотримання законів.
6. Толерантність і готовність до пошуку компромісів.
7. Участь у спільних справах.

Розвиток громадянської культури в Україні може бути здійснений за умови широкого комплексу освітнього впливу, створення цілісної системи громадянської освіти, що допоможе ознайомити громадян із демократичними підходами та допоможе сформувати навички активного громадянства. Щодо методик викладання, то варто погодитися з Рябовим, який приділяє найбільшу увагу саме необхідності гармонійного поєднання індивідуальної та

---

¹¹ Mudde C. The problem with populism [Електронний ресурс] / Cas Mudde // The Guardian. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/feb/17/problem-populism-syriza-podemos-dark-side-europe>.

¹² Рябов С. Г. Особливості громадянської освіти у формуванні політичної культури перехідного суспільства/ С. Г. Рябов // Наукові записки НаУКМА. - 2004. - Т. 31 : Політичні науки. – с. 56.

¹³ Також там – с. 57-58.

групової роботи, лекційних та інтерактивних занять та безперечно залучення юнацтва до участі в житті громади. Важливим є акцент щодо осучаснення громадянської освіти і використання таких інтерактивних методів як робота в групах, ділові ігри, «мозкові штурми», аналіз ситуацій, «круглі столи», дебати, дискусії тощо. Потужним засобом навчання громадянськості може стати шкільне самоврядування, основною перевагою якого є можливість молоді з юних років обирати членів самоврядних органів та усвідомлювати необхідність бути представленими в них, культивування демократичної сутності представництва.

Найбільш важливим елементом методики сучасної громадянської освіти є звісно участь в громадському житті, яка має проявлятися не лише в епізодичних подіях, як збирання макулатури чи прибирання сміття, а і у створенні простору і ресурсів для самостійного розв'язання їх повсякденних проблем. Наслідком цього стане формування критично мислячих та відповідальних членів суспільства, які зможуть ефективно вирішувати свої проблеми, не чекаючи, поки хтось інший вирішить їх за них.

Практична участь у житті демократичного суспільства – є найбільш дієвою школою демократії. Під час демократизації суспільства, громадянська освіта стає одним із джерелом формування демократичних цінностей громадян, а також подолання нетерпимості, ксенофобії, абсентеїзму.

Найяскравішим прикладом втілення вищезазначеного підходу є курс з громадянської освіти «Демократія: від теорії до практики» Міжнародної фундації виборчих систем (IFES), який було запроваджено у 2018 році. Курс успішно пройшов апробацію у наступних університетах: Донецький національний університет імені Василя Стуса, Львівський національний університет імені Івана Франка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Національний університет «Львівська політехніка», Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського та Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.¹⁴

Інтерактивний курс IFES¹⁵, що триває один семестр, був розроблений спільно провідними українськими та міжнародними фахівцями із урахуванням українського контексту. Він ґрунтується на методології з громадянської освіти, що використовується IFES в усьому світі: Посилення участі шляхом освіти у сфері демократії (з англ. Strengthening Engagement through Education for Democracy або SEED).

Навчальна програма, методологія та матеріали курсу були розроблені для формування демократичних цінностей та ставлень студентів, а також надання їм необхідних знань та навичок для того, щоб бути ефективними громадянами в демократичному суспільстві. Навчальна програма курсу та текстові матеріали засновані на теоретичних, історичних та практичних знаннях. Компоненти курсу, що ґрунтуються на знаннях, охоплюють: демократичне врядування, права людини, громадянське суспільство та участь громадян у суспільному житті. Наскрізні теми включають: гендерну рівність, вибори, права меншин, інклюзивність та доступ осіб з інвалідністю, забезпечення громадянських прав, належне врядування, верховенство права, медіаграмотність, використання цифрових технологій, різноманіття, роль грошей у політиці, роль молоді та корупцію.

З метою розвитку навичок студентів (у тому числі, але не обмежуючись, критичного мислення, активного слухання, досягнення консенсусу, публічних виступів, групової роботи та вирішення проблем) ініціатива з громадянської освіти IFES підкреслює важливість інтерактивних методик навчання (на противагу традиційним форматам лекцій).

Основний компонент курсу – це студентський проект. У поступовому, керованому процесі студенти визначають питання у суспільстві, яке вони визнають проблемним і яке

¹⁴ <https://www.ifes.org/news/democracy-theory-practice-university-course-starts-ukraine>

¹⁵ <https://www.ifes.org/multimedia/multimedia-democracy-theory-practice>

вони у подальшому досліджуватимуть, пов'язуючи його з темами курсу. Насамкінець, перед студентами ставлять завдання розробити план дій, спрямований на вирішення цього питання. На власному досвіді студенти розвивають знання, ставлення та навички, необхідні соціально активному та свідомому громадянину. Вже наявний досвід України та Грузії (там курс запроваджено з 2011 року у всіх вищих навчальних закладах) демонструє, що понад 70% своїх проектів студенти втілюють в життя.

Саме такі курси та ініціативи можуть стати поштовхом підвищення рівня політичної культури молоді та громадянської активності.

*Кисельов Сергій Олегович, кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри політології,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Громадянське суспільство у контексті феномену популізму

На перший погляд, громадянське суспільство має мати на меті моніторити діяльність владних структур та протистояти їм в тому випадку, якщо державна діяльність спрямована в інший бік, ніж реалізація суспільних інтересів. Проте, це з точки зору належного. Наявне громадянського суспільства не завжди відповідає очікуванням щодо нього. Чому? Перше, що проливає світло на цю проблему, це різні розуміння самої природи громадянського суспільства. В українській політичній науці найбільш цитованим автором є Дж. Александер. На його книги посилаються майже усі автори підручників з політології. Найбільш відома його праця *The Civil Sphere*, де сфера громадянськості є, насамперед, сферою самоорганізації громадян, що має певну автономію відносно держави. Мабуть, саме автономію, певну незалежність, якщо продовжувати, то й протилежність державі, можна вважати головною рисою громадянського суспільства. Проте, різні концепції все ж по-різному визначають поняття громадянського суспільства, й тому, аналіз його в конкретному суспільстві може залежати від самого підходу до його розуміння.

Є точка зору, відповідно до якої, поняття громадянське суспільства ототожнюється з поняттям суспільства. Така позиція достатньо цікава, вона має на увазі, що це суспільство є суспільством громадян. А в такому випадку воно має включати до себе й державу. Щоправда тут є одне зауваження, а саме, держава має розумітися як правова держава. Тільки в такому випадку громадянин завжди може залишатися членом суспільства саме як громадянин. А, оскільки, правова держава це не той феномен, який можна спостерігати всюди, то тут ми бачимо певний елемент утопізму. Ця точка зору видає належне, або, м'якше, бажане, за наявне. Проте, може слугувати певним дороговказом для проведення суспільних реформ.

Друга концепція належить С. Рябову. У нього громадянське суспільство, так саме, як і держава є елементами суспільства, причому поняття громадянського суспільства є контрарним поняттю держави. Фактично це розвиток гегелівської схеми, проте з розвитком певних моментів. Суспільство має троїсту структуру – держава, громадянське суспільство, родина. Держава виконує функцію суспільної необхідності. Вона і є втіленням необхідності. Залишимо поки родину за дужками. Громадянське суспільство – це, навпаки, сфера свободи. Бачимо певні інші наголоси, але ж це дійсно нагадує й громадянську сферу Дж. Александера. Взаємодія сфери необхідності (держави) зі сферою свободи (громадянське суспільство) й породжує різні форми політичного режиму, які, в принципі, й розрізняються мірою свободи індивіда у суспільстві. Тобто ця позиція є більш продуктивною з нашої точки зору, за